

بررسی فساد سیستمی و جرایم اقتصادی در نظام پولی و بانکی کشور

فرزانه خسروی^۱

سید مهدی احمدی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۷ تاریخ چاپ: ۱۴۰۲/۰۹/۲۵

چکیده

جرایم اقتصادی از آن دسته جرایمی هستند که به دلیل منفعت آوری بالا، در زمره جذاب‌ترین حوزه‌های جرم مطرح می‌شوند و به همین دلیل، سازمان‌یافتگی جرم در این مقوله از جرایم، خود را بیشتر به نمایش می‌گذارد. جرایم اقتصادی سازمان‌یافته، گاه از چنان دامنه وسیع و گستره‌ای چندوجهی برخوردارند که چهره فساد مالی را به خود می‌گیرند به نحوی که بدون مداخله کارکنان دولت، تحقق این قبیل جرایم را عملاً غیرممکن می‌نماید و نظام اقتصادی کشور در معرض تخریب قرار می‌دهد. اهمیت این موضوع در نظام جمهوری اسلامی ایران تا جایی است که یکی از اصول قانون اساسی (اصل ۴۹) به ثروت‌های نامشروع و لزوم تعیین تکلیف در خصوص آن‌ها اختصاص داده شده است. با این وصف تاکنون قوانین و مقررات کیفری یکپارچه به منظور تضمین سلامت اقتصادی کشور تدوین نشده و آنچه به صورت پراکنده و مصداقی وضع شده است، قادر به ترسیم سیاست جنایی یکسانی نمی‌باشد؟ بانک‌ها مؤسسه‌هایی بسیار قدرتمند و تأثیرگذار در اقتصاد کشورها هستند. قدرت اقتصادی بانک‌ها به قدری است که در تمامی دوره‌ها بحران‌های مالی و اقتصادی از بخش بانکی شروع شده و توسط همان بخش نیز کنترل می‌شود. نکته‌ی مهم‌تر آن که عملیات بانکی بسیار مستعد فساد می‌باشد و جالب‌تر آن که مجرمین در تمام دنیا برای انجام فعالیت‌های غیرقانونی اقتصادی و به ویژه پولشویی سعی در نفوذ به بانک‌ها و یا تصاحب بانک‌ها می‌نمایند. چرا بانک‌ها تا به این حد در اقتصاد کشورها تأثیرگذار هستند؟

واژگان کلیدی

فساد سیستمی، نظام پولی، نظام بانکی، جرائم اقتصادی

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری، ساری، ایران. (نویسنده مسئول)

۲. استادیار گروه فقه و حقوق، دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری، ساری، ایران.

مقدمه

جرم از آن دسته پدیده‌هایی است که دارای پیشینه‌ای بسیار دورتر و قدیمی‌تر از تاریخ ظهورش به عنوان یک شاخه علمی و دانشگاهی است. انسان‌ها از قدیم با رفتارها و رویه‌هایی که با دیگر رفتارها و کنش‌های مرسوم و به‌قاعده در جامعه تفاوت داشت، آشنا بودند و همه کس در زندگی شخصی یا جمعی خود، آن را می‌شناخت یا تجربه‌اش را داشت. با ظهور زمینه‌های عرصه‌ای، دانشی در قرن نوزدهم میلادی به نام جرم‌شناس به همت افرادی برجسته مانند لمبروز، آنچه از پیش وجود داشت، می‌توانست در بستری علمی جاری شود. این پزشک و جرم‌شناس ایتالیایی با انتشار کتاب مرد بزه‌کار، پایه‌گذار مکتب جدیدی در حقوق کیفری و جرم‌شناسی شد و مکتب تحقیقی یا اثباتی را در ایتالیا عرضه نمود و زمینه‌های ظهور انسان‌شناسی جنایی را فراهم آورد.

علمی شدن نگاه به جرم، دو نتیجه مهم را به دنبال داشت. اول این که به ضرورت تبدیل شدن آن به عنوان شاخه‌ای علمی منجر شد و به مانند هر حوزه دیگری از علم، به قید الزامات علمی در آمد. دوم، در کنار دیگر شاخه‌های علمی، به ویژه جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، سیاست، حقوق و زیست‌شناسی، دیدگاه‌های مربوط به پدیده جرم را در یک فضای مباحثه‌ای گسترده و چند دانشی مطرح کرد که هر دو نتیجه، به باروری هر چه بیشتر این شاخه نوپدید منجر شد که از جمله می‌توان به ظهور حوزه‌های جدیدی همچون جرم اقتصادی، جرم سیاسی، جرایم اجتماعی و ضد بشری و در دوره‌های جدیدتر، جرایم فضای مجازی اشاره کرد.

از این میان، جرایم اقتصادی، در زمره جرایمی هستند که همگام با بهبود وضع اقتصادی جوامع، خروج اقتصادها از وضعیت سنتی، پیشرفت جوامع به واسطه ظهور فناوری‌های نو و افزایش گردش‌های مالی جهانی، سهم قابل توجهی از تلاش سیاستمداران برای تعامل با نهادهای قضایی باهدف مقابله با این جرایم را به خود اختصاص می‌دهد. جرایم اقتصادی، ضمن دارا بودن مختصات دیگر جرایم، به دلیل داشتن تبعات گسترده، پرنفوذ و ماندگار و عواملی بسیار مهم از جمله ظرفیت بالا برای مشروعیت زدایی از نظام سیاسی و به فرسایش کشاندن اعتماد عمومی، در زمره جرایم پرخطر اجتماعی قرار می‌گیرد.

مبانی نظری تحقیق

در مبانی نظری تحقیق، ابتدا مفاهیم جرم و جرم اقتصادی تعریف، سپس به گستره چندوجهی جرم اقتصادی (مصادیق و ویژگی‌ها) اشاره شده و در نهایت پس از بررسی تأثیر جرایم اقتصادی بر اقتصاد ملی و لزوم مطالعات موردی، به موضوع جرم سازمان یافته و تنوع مجرمانه پرداخته شده است.

۱- مفاهیم جرم

بر اساس ماده ۲ قانون مجازات اسلامی، مصوب سال ۱۳۹۲، «هر رفتاری اعم از فعل یا ترک فعل که در قانون برای آن مجازات تعیین شده باشد جرم محسوب می‌شود». منظور از «فعل» انجام کار می‌باشد و منظور از «ترک فعل»، ترک وظیفه و تکلیف قانونی است.

به موجب تعریف مذکور، جرم از سه رکن تشکیل می‌شود: مادی، قانونی، معنوی. در کنار عناصر تشکیل دهنده خاص هر یک از جرائم که برحسب نوع جرم تغییر می‌کند (عناصر اختصاصی)، جرائم به طور کلی دارای عناصر تشکیل دهنده مشترکی (عناصر عمومی) هستند که اختصاص به هر یک از آن‌ها ندارد. درواقع به لحاظ حقوقی، برای آنکه فعل انسانی جرم محسوب گردد باید:

نخست: قانون‌گذار این فعل را جرم شناخته و کیفری برای آن مقرر کرده باشد (عنصر قانونی)

دوم: عمل یا ترک عمل به منصفه ظهور و بروز و فعلیت برسد (عنصر مادی)

سوم: با علم و اختیار ارتکاب یافته باشد (عنصر روانی)

مجرم که همان مرتکب جرم است با عناوین «فاعل»، «شریک» و «معاون شناخته می‌شود، در ارتباط با عنصر مادی جرم، مجرم کسی است که جرم را عملاً مرتکب یا شروع به اجرای آن نموده باشد (شروع به جرم) چنین مجرمی را «مباشر» می‌نامند. در کنار مرتکب مادی، قانون کسی را که در انجام اعمال مادی جرم نقشی نداشته، لیکن موجبات ارتکاب جرم را فراهم یا تسهیل نموده به عنوان «معاون، مجرم شناخته و برای او نیز مثل مرتکب مادی جرم مجازات تعیین می‌کند. بالاخره گاهی حقوق جزای موضوعه شخصی را که نه مباشر مادی و نه حتی معاون در ارتکاب جرم بوده به خاطر جرم ارتكابی توسط دیگری به کیفر می‌رساند. در شرایط عادی، وقتی کسی مرتکب جرم می‌شود، اعم از این که به تنهایی عمل مجرمانه را انجام دهد یا با همکاری دیگران، هم خود دارای مسئولیت جزایی است و هم همکاری کنندگان با او تحت عنوان «شریک جرم» [۹] مسئول اند. این شرایط عادی را قانون معین می‌کند. غالباً فردی خود به تنهایی تصمیم می‌گیرد که جرمی انجام دهد، مانند آنکه در نظام اداری «اختلاس» کند یا به «تصرف غیرقانونی» مبادرت کند، لذا قصد خود را عملی می‌سازد و جرم را انجام و یا شروع می‌کند (شروع به جرم) و یا آن را تا به انتها انجام می‌دهد (جرم تام) (به چنین فردی عامل، فاعل و یا به تعبیر دیگر «مباشر جرم» می‌گویند.

۲- جرم اقتصادی

جرم اقتصادی، در اصطلاح عبارت است از جرمی که علیه اقتصاد کشور ارتکاب می‌یابد یا به این قصد انجام می‌شود یا در عمل موجب اختلال در نظام اقتصادی کشور می‌شود (ساکي: ۱۳۸۹). جرم اقتصادی جرمی نیست که ویژگی اقتصادی داشته باشد، بلکه جرمی است که آثار و تبعات سوء اقتصادی داشته باشد. برخی نویسندگان معتقدند جرایم اقتصادی به رفتارهای مجرمانه‌ای اطلاق می‌شود که موجبات زیان به نظام تولید، توزیع و مصرف را فراهم می‌سازد (جمشیدی،). عده‌ای نیز بر این باورند که مقررات کیفری نشان می‌دهد مراد قانون‌گذار از جرایم اقتصادی، جرایمی است که با انگیزه مادی و با ماهیت فعالیت‌های اقتصادی یعنی فعالیت‌های مالی و پولی، دادوستد داخلی و خارجی، استفاده از منابع بدون مجوز، اخذ رشوه، اخذ کمیسیون و اعطای تسهیلات غیرقانونی به نفع خود یا دیگری ارتکاب می‌یابد. طبق این تعریف، جرایمی مانند اختلاس، ارتشاء، قاچاق و خریدوفروش کالای ممنوع، احتکار و عضویت در شرکت‌های هرمی نیز در دایره شمول جرایم اقتصادی قرار می‌گیرند. (فرجیها، مقدسی، ۱۳۹۲).

۳- جرم اقتصادی و گستره چندوجهی آن

جرایم اقتصادی دارای گستره چندوجهی است. این جرایم گاه برخی از جرایم علیه اموال هستند، گاه برخی از مصادیق جرایم علیه امنیت، گاه با تعبیری دیگر جرایم علیه آسایش، جرایم علیه دولت و یا جرایم علیه سلامت را شامل می‌شوند. رؤیت پذیری اندک، پویایی، رقم سیاه بالا، گستردگی دامنه خطر، برخورداری از اطلاعات خاص، متفاوت بودن پیشگیری از جرایم اقتصادی در سطح کلان و خرد از ویژگی‌های جرم اقتصادی می‌باشند. در ادامه به مصادیق جرایم اقتصادی، ویژگی‌ها، ویژگی‌های مرتکبین جرایم اقتصادی، شباهت‌ها و تفاوت‌های جرایم اقتصادی و جرایم سازمان‌یافته اشاره می‌شود.

الف: مصادیق جرایم اقتصادی

حدود دوهزار عنوان مجرمانه در مجموعه قوانین کیفری وجود دارد که بسیاری از می‌توانند از مصادیق جرایم اقتصادی به شمار آیند، اما مهم‌ترین جرایم اقتصادی عبارت‌اند از:

قاچاق کالا و ارز، پول‌شویی، احتکار، ربا و رباخواری، رشا و ارتشاء، اخلال در نظام پولی و یا ارزی کشور، اخلال در امر توزیع مایحتاج عمومی، اخلال در نظام تولیدی کشور، قاچاق میراث فرهنگی و ثروت ملی، تشکیل شرکت‌های مضاربه‌ای صوری، اخلال در نظام صادراتی کشور، تشکیل شرکت‌های هرمی، جرایم مالیاتی و جرایم مربوط به بازار اوراق بهادار در بورس (ولیدی: ۱۳۸۶).

ب: ویژگی‌های جرایم اقتصادی

در جرایم اقتصادی برخی از ویژگی‌ها، هم جنبه ذهنی و عینی و برخی دیگر صرفاً جنبه عینی دارند. ویژگی‌های عینی مانند نتایج جرم که می‌تواند حسب مورد، ماهیت مختلف داشته باشد مانند به خطر انداختن سلامت و امنیت عمومی یا جمعی از مردم. معیارهای ذهنی یا شخصی مانند موقعیت و جایگاه مرتکب، انگیزه مرتکب و ویژگی‌های شخصی او. رؤیت پذیری اندک: سطح رؤیت پذیری و گزارش دهی این دسته جرایم پایین بوده و قاعدتاً افکار عمومی حساسیت چندانی در برابر آن‌ها ندارد. همین رؤیت پذیری اندک نسبت به جرایم متعارف باعث شده است بسیاری از قربانیان از بزه دیدگی خودشان مطلع نشوند. (مهدوی پور، ۱۳۹۲).

رقم سیاه بالا: یکی دیگر از ویژگی‌های مهم جرایم اقتصادی این است که نتایج آن، برخلاف جرایم خشونت‌آمیز، بلافاصله ظاهر نمی‌شود و در برخی موارد فرد بزه‌کار دارای روابط کاری و تجاری با بزه دیده است لیکن وجود جرم را، خواه از طریق حذف آثار، خواه دست‌کاری در بیلان و ترازنامه، بامهارت و توسل به وسایل غیرمادی پنهان می‌کند. بدین ترتیب آمار واقعی جرایم اقتصادی قابل تحصیل نیست، لذا درصد جرایمی که به دلایل روش‌شناختی یا نقض ابزارهای سنجش، قابل‌اندازه‌گیری نیستند، بالاست. (ابراهیمی و صادق نژاد نایینی، ۱۳۹۲).

پویایی: جرایم اقتصادی بسیار پویا است و به‌سرعت خود را با شرایط جدید بازار منطبق می‌کند. این پویایی و انطباق ناشی از ابزار و وسایل فنی مانند حمل‌ونقل، ارتباطات و... به آنان اجازه می‌دهد تا به فعالیت‌های خود جنبه بین‌المللی بخشند و بیش‌ازپیش سازمان‌یافته شوند. مرتکبین از طریق فناوری نوین، اسناد و گواهی‌های مربوط جهت اخذ مدارک شناسایی غیرواقعی یا کارت‌های بازرگانی بامهارت تمام و همانند اصل جعل می‌کنند. این دسته افراد از جدیدترین فناوری‌ها در فعالیت‌های جنایی استفاده می‌کنند، حال‌آنکه بهره‌برداری از همین فناوری توسط دولت و نهادهای آن مانند دفاتر اسناد رسمی مدت‌ها زمان می‌برد (ابراهیمی و صادق نژاد نایینی، ۱۳۹۲).

گسترده‌گی دامنه خطر: جرایم اقتصادی، خواه به شکل مستقیم و خواه غیرمستقیم با فاسد کردن نظام اقتصادی - سیاسی، منجر به نقض مصادیقی از حقوق بشر از جمله حق برابری در دریافت خدمات خواهد شد. درواقع مرتکبان جرایم اقتصادی با سوءاستفاده از اعتماد و حسن نیت موجود در روابط تجاری، موجب لطمه به اعتماد و اعتبار و نیز امنیت بخش‌هایی از فعالیت اقتصادی می‌شوند؛ بنابراین، خسارت‌ها نه تنها صرفاً مالی و قابل محاسبه، بلکه، برخی از آن‌ها با تأثیر در حوزه‌های اجتماعی و اقتصادی، به منابع انسانی به‌عنوان مثال از بین رفتن مشاغل، کیفیت زندگی، محیط‌زیست، بیمه‌های اجتماعی و... لطمه خواهند زد. (ابراهیمی و صادق نژاد نایینی، ۱۳۹۲).

برخورداری از اطلاعات خاص: داشتن تخصص، دانش و مهارت خاص در یک جامعه مدرن، امتیاز محسوب می‌شود، لیکن گاهی از همین دانش در راه ارتکاب اعمال مجرمانه اقتصادی استفاده می‌شود مانند هک‌هایی که داده‌های اساسی یک شرکت، بانک، یک واحد سیاسی یا حتی خصوصی را تخریب یا حساب بانکی آن‌ها را تخلیه می‌کنند. درواقع جرایم ارتكابی این دسته می‌تواند نتایج زیانباری برای مردم یک منطقه، کشور یا حتی یک قاره داشته باشد. جرایم اقتصادی در بستر زندگی اقتصادی روزمره مردم ارتكاب می‌یابد و همین بستر زندگی بنا به اقتضائات خود، اطلاعات و دانشی را در اختیار افراد قرار می‌دهد که گاه در ارتكاب جرایم مورد استفاده قرار می‌گیرند و بدین ترتیب است که می‌توان گفت جرم اقتصادی مستلزم داشتن اطلاعات و دانش اقتصادی، تجاری یا مالی است. (ابراهیمی، ۱۳۸۶).

پیشگیری از جرایم اقتصادی: شیوه‌های پیشگیری به‌طور منطقی براساس نوع تعریفی که از جرم اقتصادی ارائه می‌شود متفاوت است. علت ارتكاب این دسته جرایم در سطح کلان به مجموعه‌ای از عوامل مرتبط در سطح تولید، توزیع و مصرف، نوع نظام اقتصادی و نیز فرهنگ جاری جامعه بازمی‌گردد. در سطح خرد عوامل وضعی فرصت ساز از اهمیت بیشتری برخوردار است. بنابراین راهبرد پیشگیری در سطح خرد و در کوتاه‌مدت، پیشگیری وضعی فنی - فناورانه است که معمولاً از طریق تکنیک‌های دشوار کننده و خطر ساز برای بزه‌کار و جاذبه زدا نسبت به آماج جرم می‌توان نسبت به کاهش فرصت‌ها اقدام نمود. (ابراهیمی و صادق نژاد نایینی، ۱۳۹۲).

ویژگی‌های مرتکبین جرایم اقتصادی:

مرتکبین جرایم اقتصادی نیز ویژگی‌هایی دارند که آگاهی از آن می‌تواند در پیشگیری مؤثر واقع شود. مرتکبین جرایم اقتصادی، سود هنگفتی از فعالیت مجرمانه خود به دست می‌دهند؟ به شکل کامل از جهانی شدن اقتصاد استفاده می‌کنند، گستره فعالیت خود را در تمام سطح جهان توسعه می‌دهند و در بسیاری از موارد نیز به شکل سازمان یافته عمل می‌کنند و در این چارچوب در سایه اطلاعاتی که دارند از تمام خلأهای نظام حقوقی و بازار بهره می‌برند. گاهی اوقات شرکت، وسیله یا پوششی برای ارتكاب جرم اقتصادی یا پنهان کردن آثار جرم است. در این گونه موارد، برخی از شرکت‌ها از گمنامی سهامداران اصلی استفاده می‌کنند و برخی دیگر صرفاً از لحاظ حقوقی عنوان شرکت را دارند، لیکن واقعیت اقتصادی ندارند. بدین ترتیب با شرکت‌های واهی و غیر واقعی مواجه می‌شویم که درواقع برای ارتكاب جرم تشکیل شده‌اند. وضعیت برخی از بزه‌کاران اقتصادی از جمله کسانی که دارای منصب دولتی بوده و دارای قدرت نیستند، متفاوت با بزه‌کاران عادی است. خطر این دسته به لحاظ پست‌های مهمی که در اقتصاد، مدیریت و سیاست دارند، بسیار بیشتر است.

برخی از بزه‌کاران اقتصادی دارای قدرت نیستند، اما به لحاظ اطلاعاتی که دارند، برای جامعه خطرناک‌اند. آنان از ابزار و وسایل برآمده از سایر علوم، نه فقط برای نقض قوانین، بلکه برای از بین بردن آثار اقدامات مجرمانه خود استفاده می‌کنند. اطلاعات و دانشی که متولیان تعقیب و نیز ناظران حسن عملکرد شرکت فاقد آن هستند. این عدم آگاهی متولیان، اتخاذ تدابیر پیشگیرانه از سوء استفاده از دانش را دشوار می‌کند.

ج) شباهت‌ها و تفاوت‌های جرم اقتصادی و جرم سازمان یافته

جرایم اقتصادی، اصطلاحی عام برای طیف وسیعی از جرایم است، عنوانی که توانسته است به‌رغم تفاوت قابل توجه بسیاری از عنوان زیرمجموعه خود، همه را تحت شمول خود درآورد. این جرایم گاه برخی از جرایم علیه اموال هستند، گاه برخی از مصادیق جرایم علیه امنیت، گاه با تعبیری دیگر جرایم علیه آسایش، جرایم علیه دولت و یا جرایم علیه سلامت را شامل

می‌شوند. (خدائیان چگنی، ۱۳۹۱). حمایت کیفری از نظام اقتصادی کشور به‌عنوان هدف اساسی توجیه‌کننده آن و همچنین گستره بسیار پیامدهای اجتماعی این مصادیق، آن‌ها را در زمره جرایم غیرقابل گذشت قرار می‌دهد که عطف به مقررات، نظام سیاسی-قضایی تعیین‌کننده جنبه‌های مختلف شروع، تداوم و یا خاتمه فرآیند رسیدگی به این جرایم است. در نظام کیفری ایران انواع جرایم اقتصادی از جمله پول‌شویی، اختلال در نظام اقتصادی کشور، قاچاق کالا و ارز، جرایم مالیاتی، اختلاس، تبانی در معاملات دولتی، مورد جرم انگاری قرار گرفته است (میرسعیدی و زمانی، ۱۳۹۲).

بسیاری از مصادیق جرایم اقتصادی به نحوی هستند که ارتکاب انفرادی آن‌ها تصورناپذیر است، به همین دلیل امروزه جرم اقتصادی با همبستگی لاینفک خود بین فعالیت‌های قانونی و غیرقانونی مشخص می‌شود. حضور چهره‌هایی که متعلق به صحنه جنایی معمولی نیستند، تشخیص مرز بین قانونی و غیرقانونی را پیچیده‌تر می‌کند. در چنین زمینه‌های جنایی تجاری که در آن اطلاعات نقش مهمی را ایفا می‌کند، تفکیک جرم اقتصادی و جرم سازمان‌یافته سنتی نیز بسیار دشوار است. آن‌ها به‌طور فزاینده و ویژگی‌های مشترکی دارند، لذا تمایز میان آن‌ها کمتر قابل درک است و شباهت‌های میان آن‌ها فراوان است. اول اینکه، هر دو جرم سازمان‌یافته و اقتصادی در یک زمینه جرم‌زا ظهور پیدا می‌کنند، زیرا آن‌ها ارزش افزوده‌ای ایجاد نمی‌کنند و تمایل به نفوذ در آن بخش‌های اقتصادی‌ای دارند که تصور می‌کنند بسیار اجرایی هستند. به عبارت دیگر، می‌توان بسیاری از جرایم اقتصادی را به فعالیت‌های قانونی در بازارهای غیرقانونی وابسته یافت. دوم، آن‌ها با مشکلات مربوطه در مشاغل قانونی به شبکه‌ها متکی هستند. سوم، آن‌ها برای انجام فعالیت‌های غیرقانونی خود از تخصص تجاری استفاده می‌کنند: آن‌ها به حرفه‌ای‌ها و متخصصین احتیاج دارند. چهارم، آن‌ها تمایل دارند که از نظر عقلانی (مطمئناً به معنای تجاری) عمل کنند و سعی کنند مزایا و خطرات اقدامات غیرقانونی خود را علیه مزیت و سود بازار جهت دهند. درنهایت، آن‌ها گونه‌ای از ساختار سازمانی را اتخاذ می‌کنند، حتی اگر روش‌هایی که در آن خود را سازمان‌دهی می‌کنند غالباً بسیار متنوع هستند. (گلدوست جویباری و غلامی، ۱۳۹۸).

جرم اقتصادی برخلاف جرم سازمان‌یافته، هیچ پیوند وفاداری را به ارزش‌های گروهی نشان نمی‌دهد و این امر باعث می‌شود که در جرایم سازمان‌یافته اقتصادی آن را به شکل دیگری نشان دهد. به همین دلیل می‌توان گفت که در جرم سازمان‌یافته اقتصادی ارزش‌های جنایی سنتی و اشکال سلسله‌مراتب در ساختار سازمان نقش مهمی را ایفا نمی‌کنند. شبکه‌های جرم اقتصادی می‌توانند مستقل از آن کار کنند. نزدیکی قومی یا فرهنگی موردنظر در جرایم محض سازمان‌یافته چندان در جرایم سازمان‌یافته اقتصادی مشاهده نمی‌شود. ماهیت و هویت شرکت‌کنندگان در بنگاه اقتصادی کم‌اهمیت است. جرایم اقتصادی، بیش از آنکه بر خشونت و ارباب متکی باشد در ضمن اجرای قانون رخ می‌دهد.

۴- تأثیر جرایم اقتصادی بر اقتصاد ملی

جرایم اقتصادی یکی از چالش‌های جوامع در جهان کنونی به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه است که امنیت کشورها را مورد تهدید قرار می‌دهد. (مصطفی پور، ۱۳۹۵).

این جرایم اگرچه بسیار متنوع هستند اما همگی در یک ویژگی بنیادین که به‌نوعی، از پیامدهای وقوع آن‌هاست، مشترک می‌باشند و آن، تأثیرات بی‌بدیل این جرایم بر نظام‌های اقتصادی و کارکرد آن‌هاست. در جرایم اقتصادی، نتیجه مجرمانه یعنی اختلال در نظام اقتصادی کشور و انگیزه کسب منفعت در سطحی گسترده، دو شاخصی است که دشواری‌ها و چالش‌های پیشگیری از این قبیل جرایم را مطرح می‌کند. (شمس ناتری و توسلی زاده، ۱۳۹۰).

یکی از آسیب‌های مهم که امنیت اقتصادی کشورها را مورد تهدید قرار می‌دهد، پدیده فساد و جرم اقتصادی است. این موضوع به‌خصوص در کشورهایی که دارای اقتصاد رانتی هستند، دارای ابعاد و مظاهر آشکارتری است؛ زیرا این کشورها از یک‌سو دارای منابع زیرزمینی خدادادی هستند که بدون هیچ زحمتی آنان را صاحب ثروت‌های فراوان نموده و از سوی دیگر این منابع به‌واسطه مالکیت عمومی، در اختیار دولت و کارکنان دولتی که هیچ رابطه مالکیتی بین آن‌ها و منابع موردنظر وجود ندارد، قرار گرفته است. مع‌الوصف این فضا شرایطی را فراهم آورده است که عواید ناشی از فروش منابع مزبور به دلایل مختلف، یا از سوی افراد سودجو، غافل و ناشایست دولتی یا به‌واسطه تبانی این قشر با سایر افراد و گروه‌های سیاسی، اجتماعی،... مورد تعرض قرار گیرد. این منابع، علی‌رغم وجود دستگاه‌های نظارتی تعریف‌شده، از گزند متجاوزین مصون نبوده و گاهی اوقات دستگاه‌های مذکور نیز آلوده به مفاسد و جرایم مرتبط با این موضوع می‌شوند. بررسی‌ها نشان می‌دهد که پدیده فساد و جرم اقتصادی ابتدا امنیت اقتصادی جوامع را متأثر می‌سازد و سپس حوزه امنیت ملی را مورد تهدید قرار می‌دهد. بدین‌صورت که مفاسد و جرایم مذکور پس از آنکه به شکل تبعیض و بی‌عدالتی فراگیر بروز یافت، منجر به از بین رفتن مشروعیت که یکی از شاخص‌های مهم و کلیدی امنیت ملی است، می‌شود. جرایم اقتصادی که از یک‌سو ناشی از تهدیدات عوامل و عناصر خارجی و از سوی درآمدی بر ابعاد مفاسد و جرایم اقتصادی دیگر ناشی از ناکارآمدی مدیریت اقتصاد داخلی است، اغلب منجر به بروز فقر، محرومیت و عقب‌ماندگی می‌گردد. (زمانی، ۱۳۸۸).

جرایم اقتصادی بر ساختارهای اقتصاد ملی، تأثیرات عمیقی را بر جای می‌گذارند و به دنبال آن، به‌سرعت، وارد سطوح دیگر شده و بنیان‌های سیاسی را در معرض خود قرار می‌دهند و مشروعیت سیاسی را دچار خدشه می‌کنند. از این‌رو است که امروزه پرداختن به این شاخه از جرایم در جوامع به‌عنوان جرایمی دارای گستره-های چندوجهی، از اهمیت بی‌بدیلی برخوردار گردیده است. اولین دلیل اهمیت بررسی تأثیر جرایم اقتصادی بر اقتصاد ملی، چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، از آن‌جهت است که فریبندگی این دسته از جرایم، سختی‌چندانی در ایجاد محرک‌های لازم برای بزه‌کاران ندارد و منافع مادی به‌عنوان بی‌واسطه‌ترین و جذاب‌ترین محرک‌های عمل مجرمانه، افراد را به‌سوی خود جذب می‌نماید. این جذابیت، به‌ویژه در زمانی که موانع قانونی، اندک یا ناکارآمد باشند، سیاست‌های پیشگیرانه به‌خوبی عمل نکنند، فرصت‌های بزهکاری، با شمار زیاد وجود داشته و مجازات‌ها، دیر هنگام یا ناکافی باشند، بسیار پررنگ‌تر خودنمایی می‌کند. دومین دلیل اهمیت فراوان این جرایم، به بزه‌دیدگان آن بازمی‌گردد. جرایم اقتصادی، هرچه در سطح گسترده‌تری جریان پیدا کند، بخش بزرگ‌تری از جمعیت را در ردیف بزه‌دیدگان خود قرار می‌دهد و بدین‌صورت، گاه در سطح کلان و ملی، این انتظاری دور از ذهن نیست که یک ملت، به بزه دیده یک جرم تبدیل شود.

نظام‌های اقتصادی بر قواعدی استوارند که عدول از آن‌ها یا ایجاد اخلال در آن‌ها، به برهم خوردن توازن اقتصادی و به دنبال آن، بروز آسیب‌های گاه بسیار پیچیده منجر خواهد شد. از آنجایی که کشورهای در حال پیشرفت، معمولاً از نظام‌های اقتصادی کم‌ثبات‌تری برخوردار هستند و احتمال رخ دادن جرایم اقتصادی در این کشورها، بیشتر است، لذا میزان آسیب‌پذیری اقتصاد این کشورها به دلیل افزایش احتمال ورود عوامل اخلال‌گر به درون نظام اقتصادی و اثرگذاری عمیق‌تر بر ساختارهای کم‌ثبات آن، به‌مراتب بیشتر از تأثیرات این گونه فعالیت‌ها در نظام‌های دارای پیشرفت اقتصادی است. به همین خاطر، چنان‌که پیش‌تر نیز اشاره شد، نگارنده به‌عنوان قاضی یکی از سنگین‌ترین و پیچیده‌ترین پرونده‌های جرایم اقتصادی در کشور، بر آن شد تا چندوجهی بودن و گستردگی تأثیرات این جرایم را به امید تبدیل شدن به موردی قابل تأمل برای کارگزاران نظام قضایی کشور به رشته تحریر درآورد.

۵- جرم سازمان یافته و تنوع مجرمانه

در خصوص جرم سازمان یافته، نوشته‌های بالنسبه فراوانی وجود دارد. معظمی در کتاب جرم سازمان یافته و راهکارهای مقابله جهانی با آن (۱۳۸۴)، این نوع جرم را در سطوح ملی و فراملی مورد توجه قرار می‌دهد و از همبستگی جهانی برای مقابله با آن سخن می‌گوید.

علی نجفی ابرندآبادی و همکاران (۱۳۷۹)، آن را یکی از مهم‌ترین خطرات جامعه جهانی در هزاره سوم ارزیابی می‌کنند و آن را شامل فعالیت‌های مجرمانه شدید از سوی گروه‌های مجرمانه‌ای می‌دانند که با داشتن تشکیلات منسجم و پیچیده و با ویژگی‌های خاص برای کسب منافع مالی یا قدرت، مرتکب جرم می‌شوند.

کرسی (۱۹۶۹) آن را نوعی فعالیت مجرمانه مستمر می‌خواند که با هماهنگی صورت می‌گیرد و آلبانز (۱۹۸۹) نیز از جرم سازمان یافته به عنوان یک اقدام مجرمانه مستمر سخن می‌گوید که برای کسب سود و منفعت از طریق انجام فعالیت‌های غیرقانونی هماهنگ انجام می‌پذیرد. او عقیده دارد که جرم سازمان یافته، وجود خود را با استفاده از تهدید یا زور و از طریق فساد مقامات اداری تضمین می‌نماید تا درجه‌ای از مصونیت و ایمنی را در برابر اعمال قانون به دست آورد.

اهمیت پدیده جرم سازمان یافته تا جایی است که کنوانسیون مبارزه با جرایم سازمان یافته فراملی سازمان ملل متحد، باهدف مبارزه همه‌جانبه با این جرم و هماهنگ‌سازی قوانین داخلی مربوط به آن در نوامبر سال ۲۰۰۰ در مجمع عمومی سازمان ملل متحد در قالب قطعنامه ۵۵/۲۵ به تصویب اعضا رسید و از ۱۵ دسامبر همان سال در کنفرانسی در پالرمو ایتالیا مورد امضای اعضا قرار گرفت. به موجب بند الف ماده ۲ این کنوانسیون، گروه مجرمانه سازمان یافته [۱۵]، یک گروه دارای ساختار تشکیلاتی ۳ نفره یا بیشتر است که برای یک دوره زمانی معین وجود داشته و باهدف ارتکاب یک یا چند جرم شدید یا جرایم مندرج در این کنوانسیون به منظور تحصیل مستقیم یا غیرمستقیم یک منفعت مالی یا منافع مادی دیگر به شیوه‌ای هماهنگ فعالیت می‌کند.

اما غرض اصلی نگارنده از پرداختن به مبحث جرم سازمان یافته، نقطه اصلی تأکید در این مقاله، یعنی پدیده تنوع مجرمانه است که به عنوان محور اصلی این نوشتار نیز محسوب می‌شود. در این حال، لازم است تا به این نکته اشاره شود که برخلاف بسیاری از اعمال مجرمانه در جرایم که چند مورد محدود را شامل می‌شود مثلاً در جرم غصب، عنوان مجرمانه بر تصرف من غیر حق مال، استقرار می‌یابد، در جرایم سازمان یافته و کلان اقتصادی، با مجموعه فراوانی از اعمال مجرمانه روبه‌رو هستیم که اصطلاحاً آن را تنوع مجرمانه می‌نامیم.

نگارنده بر آن است که دلیل اصلی ظهور جرایم اقتصادی سازمان یافته به عنوان نوعی ورودی آشوب ساز در نظام اقتصادی و ایجاد اختلال در آن، همین تنوع مجرمانه است که خود را در زمینه‌هایی مانند تنوع در جرایم، تنوع در افراد بزهکار، تنوع در عرصه‌ها و حوزه‌های مجرمانه و تنوع در طراحی‌های مجرمانه به نمایش می‌گذارد. تنوع مجرمانه در جرایم اقتصادی سازمان یافته به تجمع ورودی‌های اخلاک‌گر می‌انجامد که حاصل آن، وارد شدن ضربه‌های گاه جبران‌ناپذیر به نظام اقتصادی است.

نتیجه‌گیری

جرم اقتصادی، جرمی است که علیه اقتصاد کشور ارتکاب می‌یابد یا به این قصد انجام می‌شود یا در عمل موجب اختلال در نظام اقتصادی کشور می‌شود، این جرایم از آن دسته جرایمی هستند که به دلیل منفعت آوری بالا، در زمره جذاب‌ترین حوزه‌های جرم مطرح می‌شوند. جرایم اقتصادی، ضمن دارا بودن مختصات دیگر جرایم، به دلیل داشتن تبعات گسترده،

پرنفوذ و ماندگار و عواملی بسیار مهم از جمله ظرفیت بالا برای مشروعیت زدایی از نظام سیاسی و به فرسایش کشاندن اعتماد عمومی، در زمره جرایم پرخطر اجتماعی قرار می‌گیرد. در خصوص شباهت‌ها و تفاوت‌های جرایم سازمان‌یافته و اقتصادی جمع‌بندی مطالب نشان می‌دهد که: ۱- هر دو جرم در یک زمینه جرم‌زا ظهور پیدا می‌کنند، زیرا آن‌ها ارزش افزوده‌ای ایجاد نمی‌کنند و تمایل به نفوذ در آن بخش‌های اقتصادی‌ای دارند که تصور می‌کنند بسیار اجرایی هستند. ۲- آن‌ها با مشکلات مربوطه در مشاغل قانونی به شبکه‌ها متکی هستند. ۳- آن‌ها به حرفه‌ای‌ها و متخصصین احتیاج دارند. ۴- آن‌ها سعی می‌کنند مزایا و خطرات اقدامات غیرقانونی خود را علیه مزیت و سود بازار جهت دهند. ولی جرم اقتصادی برخلاف جرم سازمان‌یافته، هیچ پیوند وفاداری را به ارزش‌های گروهی نشان نمی‌دهد و در جرم سازمان‌یافته اقتصادی ارزش‌های جنایی سنتی و اشکال سلسله‌مراتب در ساختار سازمان نقش مهمی را ایفا نمی‌کنند. ماهیت و هویت شرکت‌کنندگان در بنگاه اقتصادی کم‌اهمیت است. جرایم اقتصادی، بیش از آنکه بر خشونت و ارباب متکی باشد در ضمن اجرای قانون رخ می‌دهد. رؤیت‌پذیری اندک، پویایی، رقم سیاه بالا، گستردگی دامنه خطر، برخورداری از اطلاعات خاص، متفاوت بودن پیشگیری از جرایم اقتصادی در سطح کلان و خرد از ویژگی‌های جرم اقتصادی می‌باشند. جمع‌بندی یافته‌ها نشان می‌دهد که دلیل اصلی ظهور جرایم اقتصادی سازمان‌یافته به‌عنوان نوعی ورودی آشوب ساز در نظام اقتصادی و ایجاد اختلال در آن، تنوع مجرمانه است. عنصر تنوع مجرمانه به‌عنوان عنصر محوری در این پرونده شامل تنوع در افراد، تنوع در جرایم، تنوع در مناصب و تنوع در طراحی‌های مجرمانه، حلقه‌هایی بودند که بی‌واسطه یا باواسطه به یکدیگر گره خورده و در اثر این ارتباطات مجرمانه، یک سیستم بسیار پیچیده به وجود آمده بود که نظام اقتصادی کشور را با یک اختلال بزرگ مواجه می‌ساخت.

نکته قابل توجه دیگر در تحلیل این پرونده، ایجاد زمینه برای تعمیق دانش دست‌اندرکاران نظام عدالت کیفری در سطوح مختلف و تلاش برای ساخت نوعی رویه قضایی بر پایه مستندات علمی - تجربی است. قرار گرفتن این گونه پرونده‌ها در اختیار محققان، پژوهشگران و دانشجویان و تشویق آن‌ها به انجام کارهای علمی و تحلیلی بر روی آن‌ها، علاوه بر گشوده شدن ابواب بحث و تحلیل و روشن شدن زوایای جدید یا ابهام‌آلود پیشین در قضایای مشابه، پایه‌ای برای رویه سازی در قضایای مشابه را بنا می‌گذارد. چراکه پیشگیری از جرایم اقتصادی مبتنی بر تحقیقات علت شناختی، داده‌های آماری، شناخت عملی و نظری از سازمان‌های متولی تعقیب، رسیدگی و به‌طور کلی واحدهای درگیر در این دسته جرایم می‌باشد. افزایش میزان تعاملات میان دستگاه‌های نظارتی و مبارزه با فساد از جمله سازمان بازرسی کل کشور، وزارت اطلاعات و بازرسی‌های دستگاه‌های اجرایی و طراحی پروژه‌های مشترک عملیاتی و موقت تا پایان پرونده از پیشنهادها پژوهش است که می‌تواند منجر به افزایش سرعت و دقت دستیابی به اهداف و پیشگیری از ورود آسیب‌های جدی به نظام اقتصادی شود. همچنین بررسی‌های موشکافانه این نوع پرونده‌ها نشان می‌دهد تاکنون قوانین و مقررات کیفری یکپارچه به‌منظور تضمین سلامت اقتصادی کشور تدوین نشده و قادر به ترسیم سیاست جنایی یکسانی نمی‌باشد و تدوین چنین قوانینی ضروری است، چراکه قوانین موجود در این خصوص به‌صورت پراکنده و مصداقی وضع شده است.

منابع

- ابراهیمی، شهرام، (۱۳۸۶)، طرح تأسیس دوره کارشناسی ارشد پیشگیری و مجازات جرایم اقتصادی و سازمان یافته. تعالی حقوق خوزستان، شماره ۹.

- ابراهیمی، شهرام؛ صادق نژاد نایینی، مجید، (۱۳۹۲)، «تحلیل جرم شناختی جرایم اقتصادی». فصلنامه پژوهش حقوق کیفری. ۲ (۵)، صص ۱۴۷-۱۷۴.
- باوی، علیرضا؛ گلدوست جویباری، رجب و غلامی، حسین، (۱۳۹۸)، «ساختار مقابله کیفری - پلیسی با جرایم سازمان یافته اقتصادی بر مبنای اهمیت دانش اطلاعات». مجله کارآگاه. سال دوازدهم، شماره ۴، صص ۷۸-۹۳.
- جمشیدی، علیرضا، (۱۳۸۸)، «پیشگیری از جرایم اقتصادی. از اقدامهای قضایی تا اقدامهای اجرایی»، در: مجموعه سخنرانیهای ارائه شده در نخستین همایش ملی پیشگیری از وقوع جرم، به کوشش محمد فرجیها و سید محمدحسین سرکشیکیان، چاپخانه معاونت آموزش ناجا. ص ۷۱.
- خدائیان چگنی، ذبیح الله، (۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی نهادهای نظام عدالت کیفری فرانسه و ایران در مقابله با جرایم اقتصادی»، مجله مطالعات حقوقی، دوره چهارم، شماره ۲، صص ۳۱-۵۸.
- دادگستری جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۱)، پرونده فساد کلان بانکی، کلاسه ۱۸۷۴۲/۹۰ ط د، شعبه اول دادگاه انقلاب اسلامی تهران، شش جلد.
- زمانی، علی اکبر، (۱۳۸۸)، «درآمدی بر ابعاد مفاسد و جرایم اقتصادی و پیامدهای آن بر امنیت ملی»، مجله کارآگاه، دوره دوم، سال دوم، شماره ۷، صص ۳۲-۵۵.
- ساکی، محمدرضا، (۱۳۸۹)، حقوق کیفری اقتصادی، چاپ اول، تهران، جنگل.
- شمس ناتری، محمدابراهیم؛ توسلی زاده، توران، (۱۳۹۰)، «پیشگیری وضعی از جرایم اقتصادی»، مطالعات حقوق خصوصی، ۴۱ (۴)، صص ۱۹۹-۲۱۷.
- فرجیها، محمد؛ مقدسی، محمدباقر، (۱۳۹۲)، «پاسخهای کیفری عوام گرایانه به مفاسد اقتصادی»، دایره المعارف علوم جنایی (مجموعه مقاله های تازه های علوم جنایی)، کتاب دوم، تهران، میزان.
- مصطفی پور، منوچهر، (۱۳۹۵)، «بررسی جرایم اقتصادی در ایران و راهکارهای پیشگیری از آنها»، مجله اقتصادی (دوماهنامه بررسی مسائل و سیاست های اقتصادی)، ۱۶ (۱ و ۲)، صص ۵۳-۷۶.
- معظمی، شهلا، (۱۳۸۴)، جرم سازمان یافته و راه کارهای مقابله با آن، تهران، نشر دادگستر.
- میرسعیدی، سید منصور؛ زمانی، محمود، (۱۳۹۲)، «جرم اقتصادی؛ تعریف یا ضابطه؟»، پژوهش حقوق و سیاست، دوره ۲، شماره ۴، صص ۱۶۷-۱۹۹.
- نجفی ابرندآبادی، حسین؛ حبیب زاده، محمدجعفر؛ شمسی، محمدابراهیم، (۱۳۷۹)، «جرم سازمان یافته در جرم شناسی و حقوق جزا»، مدرس علوم انسانی، دوره ۴، شماره ۱۷.
- ولیدی، محمد صالح، (۱۳۸۶)، حقوق کیفری اقتصادی، چاپ اول، تهران، میزان.
- ولیدی، محمد صالح، (۱۳۸۸)، بایسته های حقوق جزای عمومی، تهران، جنگل.